

Dansk kirkehistorie set udefra

Den 28. januar 2011 afholdt Netværk for historisk religionsforskning et seminar på Aarhus Universitet om dansk kirkehistorie set udefra. Seminaret gav ifølge netværkets leder, professor Per Ingesman, en række specialister i slesvigsk og holstensk, norsk, islandsk og færøsk kirkehistorie mulighed for at kaste et kritisk blik på dansk kirkehistorie set i nabolandenenes perspektiv. Tanken var, at ”få belyst den fælles kirkehistorie i det, man har kaldt ”den oldenborgske konglomeratstat”, set fra ’periferien’ i stedet for fra centrum, altså regeringen og administrationen i København, sådan som det normalt sker.” To af bidragene fra seminaret bringes her.

Dansk kirkehistorie sett utenfra – noen norske eksempler fra pietismens tid på 1700-tallet

Af Hallgeir Elstad

I 400 år var Norge i union med Danmark. Benevnelsen ”dansketiden” har vært brukt som betegnelse på denne perioden, som tok slutt i 1814. ”Dansketiden” er ikke noe nøytralt begrep. Det peker først og fremst på en dansk dominans, både politisk og kulturelt. Norge var den ”underordnede” part i unionen, og ble styrt med stramme tøyler fra Danmark og København. Norge var i stor grad periferi i forhold til Danmark, hovedlandet i unionen.

Som periferi er det nærliggende å tenke at Norge primært var mottaker av impulser og påvirkninger fra eller via Danmark. Tankeretninger og innflytelser beveget seg fra sentrum til periferien. Og det var nok for en stor del også realiteten. Det er vanskelig å komme bort fra at Norge i forholdet til unionspartner Danmark i mangt var periferi. En titt på landets geografiske plassering – helt i utkanten av Europa – taler sitt tydelige språk. Med sin beliggenhet hadde Danmark en nærhet til kontinentet som gjorde at impulser og strømninger først kunne bli fanget opp her for så å bli ført videre via forskjellige kanaler til Norge.

Dette var også pietismens vei til Norge. Pietismen oppstod som en bevegelse innenfor tysk lutherdom i 1670-årene, med Frankfurt og etter hvert Halle som de sentrale byene. Retningen fikk etter hvert innpass i det kongelige miljø i København og ved universitetet, og fikk etter hvert også nedslag i Norge. København universitets rolle i spredningen av kulturelle og religiøse impulser har vært avgjørende. Enhver som aktet å bekle en dansk eller norsk prekestol som prest måtte kunne vise til vitnemål fra København universitet. Siden 1629 hadde teologisk embetseksamen fra rikets eneste universitet vært obligatorisk. I første del av 1700-tallet ble universitetets teologiske fakultet preget av pietismens tanker og fromhet. Den dansk-norske kirke utgjorde ett arbeidsmarked – dansker så vel som nordmenn var prester for den norske befolkningen. Impulsene fra kongens by nådde til den fjerneste norske utkant via kongens geistlige embetsmenn.

Men det kunne vel hende at de mer perifere delene av det oldenborgske riket ikke bare var mottakere av ideer og innflytelse fra sentrum. Også i periferien kunne det tas initiativer som ble viktige for riket som helhet. Impulser og påvirkning har nok skjedd fra forskjellig hold – og i Norge kunne de få en særskilt utforming ut fra lokale forhold.

Hensikten i det følgende er å gi noen sentrale eksempler på dette – med utgangspunkt i norsk 1700-tallspietisme. Jeg vil legge hovedvekt på den første fasen av pietismen, dvs. tidsrommet fra rundt 1700 og fram til 1730-årene. Den pietistiske retningen kom til å sette et avgjørende preg på kirkelivet i Danmark-Norge. I Norge fikk de pietistiske tankene gjennomslagskraft forholdsvis tidlig. I pietismens første fase skjedde det viktige initiativer fra norsk side knyttet til misjonsvirksomhet i det dansk-norske rikets periferi. Jeg vil ta for meg to nordmenn, som må regnes som pionerer innenfor et pietistisk hovedfelt, nemlig misjon. De to nordmennene det er snakk om, er Thomas von Westen og Hans Egede – som hver for seg kom til å spille en viktig rolle, ikke bare for Norge, men i høyeste grad også for vår felles dansk-norske kirkehistorie. Så skal jeg avslutte med en tredje størrelse innenfor norsk pietisme: Peder Hersleb – men da er vi kommet til statspietismens tid, dvs. pietismens andre fase i Danmark-Norge.

Dansketiden

Innledningsvis berørte jeg begrepet ”dansketiden”. Som begrep er det negativt ladet. I norsk historieskrivning ble også unionstiden med Danmark lenge beskrevet og vurdert negativt. Det var en mørketid i norsk historie. I talen ”Til Forfædrenes Minde” som den norske dikteren og teologen Henrik Wergeland (1808-1845) holdt på Eidsvoll i

1834, snakket han om de to halvringer i Norges historie. Den gamle middelalderstaten og den nye norske staten som vokste frem etter 1814, passet sammen som "to afbrudte Halvringer". Perioden som lå i mellom, da Norge lå under Danmark, var en "uægte Lodning" som måtte fjernes, slik at de to ekte delene kunne settes sammen. Slik poengterte Wergeland sammenhengen mellom den norske middelalderhistorien og det moderne nasjonale bevisstheten i hans egen samtid.

Teologen Wergeland var en av foregangsmennene for en norsk nasjonal (eller nasjonalistisk) historieskrivning i Norge, og ble landets første riksarkivar. Akademiske historikere fulgte opp. De gikk mer systematisk til verks for å skape en nasjonal historieskriving, og videreutviklet det perspektivet som fantes bl. a. hos Wergeland. De to fremste representantene for denne "norske historiske skole" var universitetsprofessorene Rudolf Keyser og P. A. Munch. Gjennom sin historieforskning bidro de til å forme en norsk nasjonal bevissthet. De var i første rekke interessert i middelalderen, gullalderen i norsk historie. Denne gamle historien ble tolket som særlig rik, dramatisk, heroisk og gloriøs. Kontrasten til denne fjerne gullalderen, var den triste nære fortiden, den såkalte "danskertiden" eller "firehundreårignatten", som dikteren Henrik Ibsen formulerte det noe senere. I denne perioden ble Norge redusert til en fattig, uviktig utkant, til en del av et dansk rike. Etter 1814 stod man imidlertid overfor en mulig ny gullalder, utviklingen av det nye Norge.

Men også etter den nasjonalistiske historieskrivningen på 1800-tallet ble en negativ vurdering av den såkalte "danskertiden" opprettholdt. Oppfatningen var at denne perioden samlet sett var en nedgangstid for Norge. Nordmennene ble dominert av danskene – noen ville til og med hevde at vi ble utnyttet og utbyttet. Unionsbruddet med Danmark i 1814 la derimot grunnlaget for en norsk "demringstid" som innevarslet en ny og positiv utvikling. Ikke minst innebar dette en kulturell oppblomstring. For ordens skyld må det tilføyes at moderne historieforskning ser langt mer nyansert på unionstiden. Det vil være enighet om at det ikke er grunnlag for den ensidig negative vurderingen av denne perioden i norsk historie.

1700-tallets politiske ramme

Før jeg går nærmere inn på selve temaet, kan det være på sin plass å si noe om den politiske rammen for Danmark-Norge på 1700-tallet. 1720 markerer skillet mellom den store krigsperioden i norsk historie og den første lange fredstiden under fellesskapet med Danmark. Den store nordiske krig ble utkjempet i tidsrommet 1709-1720. Dette var et oppgjør om Sveriges maktstilling i Nordsjøområdet. Selv om flere

land til å begynne med var med, endte krigen som et oppgjør mellom Danmark-Norge og Sverige. Svenskekongen Karl XII ble til slutt drept under felttog i Norge. Med dette var Sveriges tid som stormakt over, og i 1720 ble det sluttet fred. Resten av århundret var for Danmark-Norge en fredstid, preget av politisk og økonomisk stabilitet. Historikerne har for lengst forlatt tesen om at unionen med Danmark var en sammenhengende nedgangstid for Norges vedkommende. Landet fikk sin del av den økonomiske framgangen som preget den lange fredstiden etter 1720. De fleste næringene opplevde vekst. Befolkningen økte markert, og byene økte både i tall og størrelse.

1700-tallets styreform var enevelde. Ut over i århundret ble Danmark og Norge stadig bedre samordnet som et integrert statssystem. Styringen av Norge skjedde mer og mer direkte fra København via de norske stiftsbyene. Enevoldsmakten ble utøvd av det sentrale statsapparatet i København, men slik at det ble tatt hensyn til folks ønsker og behov. Folk kunne appellere direkte til kongen – noe som også ble gjort i stor utstrekning. Det er dette man gjerne kaller det opinionsstyrte enevelde.

Pietismen

Den egentlige pietismen kan som kjent føres tilbake til skriftet *Pia Desideria* utgitt av Frankfurt-presten Philipp Jacob Spener (1636-1705) i 1675. Gjennom dette skriftet ønsker Spener å fornye den kristne fromheten. Egentlig kommer han ikke med noe nytt. Han bygger på visse fromhetstradisjoner som allerede fantes, i første rekke på Johann Arndts teologi, men også Luthers teologi. Skriftet til Spener inneholder sju punkter med konkrete forslag til forandringer. For det første gikk han inn for en bedre utbredelse av Guds ord til befolkningen. Bibelen selv skulle være kilde til denne fornyelsen, og derfor måtte Bibelen mer brukt i forbindelse med konventikler, regelmessig husandakt i hjemmene og ved utvidet lesning i gudstjenesten. De andre punktene var knyttet til dette første. Spener understreket at kristendommen måtte bli virkeliggjort i praksis, ikke bare som lære og teori, men som kristent liv. Han tok også til orde for å omorganisere presteutdanningen. Grunnlaget for teologistudiet måtte være teologenes praktiske fromhet, hevdet han. Bare den gjenfødte var en rett teolog (*Theologia regeneritorum*). Spener mente at praktiske øvelser måtte knyttes til studiet, og han understreka at prekene måtte bli levende og aktuelle, slik at de kunne føre til oppbyggelse og et fromt liv.

Spener var ikke alene om å prege den pietistiske retningen. Avgjørende impulser utgikk fra August Hermann Francke (1663-1727) som fra 1692 hadde en dominerende stilling ved det nyopprettede universitetet i Halle. Selv hadde Francke opplevd en konkret gjenfødsels erfaring. Gjennom Francke kom kravet om å ha opplevd en gjenfødsel inn i det pietistiske kulturen. Francke la vekt å omsette kristendommen i praksis til beste for andre mennesker. Fra 1695 bygde han opp fattigskole, barnehjem (Waisenhus) og en rekke andre organisasjoner i Halle. Han var også opptatt av undervisning, og fikk opprettet skoler. Misjonsinteressen var dessuten en viktig side med pietismen. Fra Halle ble det arbeidet ivrig for ytre og indre misjon. Den ytre misjonen var fra begynnelsen basert på bare en misjonær, som ble sendt til den danske kolonien Trankebar i Sør-India. Etter hvert skulle ytre misjon bli en meget sentral oppgave for pietistisk kristendom. Det gjaldt ikke minst i Norge.

Utbredelsen av pietismen skjedde primært via København til de andre delene av riket. Ved kongens hoff dannet det seg først et pietistisk miljø. Kong Frederik IV var selv ingen direkte tilhenger av den pietistiske retningen, men bedro allikevel på flere måter til å støtte den. Dronning Louise var sentrum i det pietistiske miljøet ved hoffet. I 1704 ble den tyske pietisten F. L. Lützens ansatt som hoffprest. Lützens hadde nær forbindelse til miljøet i Halle. Gjennom hans innsats kom samarbeidet mellom København og Halle om misjonen i Sør-India i stand fra 1705 av.

Misjonshistoriker Dana L. Robert karakteriserer det danske misjonsinitiativet som et historisk gjennombrudd for protestantisk misjon. Hun legger vekt på en side ved den dansk-hallesiske misjonsinnsatsen: oversettelsen av bibelen til det lokale språket. I 1714 forelå Det nye testamente på tamilsk. Ved oversettelse av bibelen til folkespråket førte misjonen videre et viktig anliggende fra den lutherske reformasjonen.

I tillegg til det danske hoffet var det også flere prester som engasjerte seg i misjonsarbeidet. Som jeg har vært inne på, måtte alle som ville studere teologi til København. Her fikk mange kommende prester vakt sin interesse for misjon. Men det var selvsagt ikke nødvendig fysisk å oppholde seg i København for å få del i aktuelle åndsstrømninger. Mye var det mulig å lese seg til – eller man kom i kontakt med personer som bidro til å formidle impulsene. Mye ble imidlertid gjort på sentralt hold. I 1714 opprettet kongen et Misjonsskollegium i København. Kollegiet ble et viktig kirkelig organ for begge rikene. I tillegg til den ytre misjonen skulle det være ansvarlig for å spre bibler og kristelig litteratur i Danmark og Norge. Misjonsskollegiets virksomhet skjedde etter mønster fra institusjonene i Halle.

Pietistisk pioner – Thomas von Westen

I Norge eksisterte det tidlig et pietistisk miljø rundt soknepresten i Veøy i Romsdal på Nordvestlandet, Thomas von Westen (1682-1727). Han var vokst opp i Trondheim, og bare 15 år gammel begynte han sin teologiske studier i København. Som 17-åring tok han teologisk embetseksamen i 1699, og deretter var han i noen år huslærer på Helgeland i det nordlige Norge. Etter språkstudier i København – han hadde nok sett for seg en vitenskapelig karriere – ble han så utnevnt til sogneprest i Veøy i 1709. Mye taler for at det var først i Romsdalen at von Westen kom i kontakt med pietismen. Han ble en predikant og sjelesørger med vekkelsens glød, og inntok en ledende posisjon i det geistlige kollegafellesskapet i området. Etter hvert ble det en gruppe eller ”collegium” av sju prester som jevnlig kom sammen for å diskutere hva som kunne gjøres med det kristelig og moralske forfall som de mente preget deres menigheter. Prestene – som senere kom til å gå under navnet ”Syvstjernen” - ønsket reformer av hele kirkelivet for å bøte på skavankene. Først henvendte de seg til sin biskop med beskrivelse av situasjonen og forslag til reformer. Men biskopen gav dem ikke det svaret de hadde ønsket seg. Biskop Peder Krogh tilhørte nemlig den gamle skole, med solid feste i ortodoksien, og mante til varsomhet i forhold til de pietistiske tanker.

De norske prestene gjorde som man gjerne pleide når man følte at man ikke kom noen vei med lokale makthavere. De rettet sin forespørsel til København – i april 1714. Skrivet var stilet direkte til Kongen – og bar tittelen: *Klagemaal over Zions Saar*. De gjorde oppmerksom på ”den begredelige elendighet” som hersket i menighetene. De bad kongen om å opprette en kommisjon av tre menn som kunne ta opp deres ”besvergelser og forslag til å opprette den nedfalne kristendom”. Skrivet bærer tydelig preg av den spenerske pietismen, og er sannsynligvis ført i pennen av Thomas von Westen. De norske prestene klaget over at kristendommen for mange hadde blitt en vanesak. For å rette på dette, tok de til orde for økt katekismeundervisning og for å få flere bibler, salmebøker og postiller ut til befolkningen. De ville også innskjerpe kirketukten, og mente at presteutdanningen hadde et stort forbedringspotensial. Like viktig som den teologiske skoleringen måtte det personlige troslivet være for den som skulle utdanne seg til prest.

Med dette forslaget til reformer i spenersk ånd inntok de sju norske prestene med von Westen i spissen en pionerrolle i den tidlige pietistiske bevegelsen i Danmark-Norge.

Kongen stilte seg positivt til dette initiativet fra Norge, og opprettet en kommisjon som skulle se på saken. Men selv om det i første omgang

ikke kom så mye konkret ut av reformforslaget, bidro det til å forberede de pietistiske kirkereformene under statspietismen 20 år senere. I sine egne menigheter arbeidet dessuten de sju prestene etter de reformene som de hadde henvendt seg med til kongen.

De sju prestene utgjorde uten tvil et kreativt miljø, og de beholdt fortsatt initiativet. I 1715 sendte de to brev til København – denne gang til det nyopprettede Misjonskollegiet. Her tok de til orde for å starte misjon blant samene. Von Westen hadde fått kjennskap til forholdene blant samene fra sitt opphold som huslærer på Helgeland. Dokumentasjonen i brevene bygger i stor grad på hans egne erfaringer derfra. Og nå ble det handlet raskt fra Misjonskollegiets side. Allerede året etter ble von Westen utnevnt nærmest til en selvstendig misjonsbiskop. Han opprettet et *Seminarium lapponicum* i Trondheim til utdanning av misjonærer og lærere. Fra 1716 til 1723 gjennomførte von Westen tre misjonsreiser til Nordlandene, Finnmark og de samiske områdene i Sør-Norge. Han hadde lært seg samisk, og prekte for samene på deres eget språk. Han før hardt fram mot det han oppfattet som samenes ”Afguder og Sathans Dyrkelser”. Fra Misjonskollegiet hadde han pålegg om å ødelegge offerplasser. Mange runebommer ble også brent.

Både religiøse og politiske motiver lå bak samemisjonen, som den dansk-norske staten finansierte. En ting var at det stod dårlig til med kristendomskunnskapen og det kristne fromhetslivet blant samene. Dessuten hadde også svenskene drevet misjon i Lappland og hadde bygd kirker i Enare, Kautokeino og Utsjok. Gjennom samemisjonen gjaldt det for den oldenborgske staten å markere sitt nærvær i de nordlige områdene – i en tid da grensene mellom landene på Nordkalotten ennå ikke var fastsatt. Her var samemisjonen et middel – og Thomas von Westen en pioner.

Han må også sies å ha vært en pioner i språkspørsmålet. Han var oppatt av at undervisningen og forkynnelsen overfor samene måtte skje på samisk, noe han selv fulgte opp. Men her kom han i konflikt med biskop Krogh i Trondheim stift. Denne mente at opplæringen av samene skulle skje på dansk. Etter von Westens død i 1727 endret Misjonskollegiet sin politikk. Samene skulle lære seg dansk – og de samiske misjonærene skulle påse at ”det danske sprog av finnerne ei forsømmes”.

Pionerinnnsatsen til von Westen og hans medarbeidere og etterfølgere satte spor. Fra 1730-årene ble ikke Finnmark lenger definert som misjonsmark, men innordnet i den normale kirkestrukturen med prester i stedet for misjonærer til den kirkelige tjenesten. Thomas von Westen er her nevnt som et eksempel på et særlig norsk initiativ. Von Westens egne erfaringer med den samiske befolkningen, hans kontek-

stuelle kunnskap, førte til at han pekte på denne misjonsoppgaven i det dansk-norske riket. Han var en av de sentrale representantene for den tidlige pietismen i Norge – og fikk gjennom sin innsats for samemisjonen betydning for hele riket.

Misjonspioneren Hans Egede

Den norske presten Hans Egede (1686-1758) startet et lignende misjonsforsøk blant inuittene på Grønland. Hans innsats hadde delvis også en politisk rolle. Fra 1721 hadde hans misjon på Grønland knyttet fast kontakt til dette gamle norske skattlandet. Riktignok tok det tid før Egede fikk respons fra København – men han var en mann som ikke gav seg så fort. Derfor holdt han ut til den nødvendige økonomiske støtten var på plass, slik at han kunne utruste en ekspedisjon til Grønland.

Egede var født i nåværende Harstad, i Troms i Nord-Norge. Han var sønn av en sorenskriver – slekten på farssiden var dansk. Etter privat skolegang i Nord-Norge, reiste han til København og tok teologisk embetseksamen i 1705. I 1707 ble han utnevnt til kapellan i Vågan i Lofoten. I dette kallet skulle han bli til i 1718. Han studerte kort tid ved København universitet, bare halvannet år. Det teologiske fakultet var på denne tiden enda ikke preget av pietisme. Ortodoksien var fremdeles dominerende. Men trolig har han likevel i København fått kjennskap til den pietistiske misjonstenkningen. Sitt eget misjonskall fikk imidlertid Egede ikke her. Det var som prest i Lofoten at han fikk interesse for Grønland og for å drive misjon der. Bare et års tid etter at han kom dit begynte han å sysle med tanker om misjon:

Anno 1708 in Octobr: ... der ieg en Afftens Tid i Tudtzmørchet gick for mig selv, faldt det mig ind, at ieg en Gang for lang Tid siden hafvde læst udj Norgis Beskrivelse ochsaa om Grønland, at der sammesteds vare Christne samt Kircher og Klosterer etc., men af dem, som har faret derhen paa Hval Fangsten, intet noget af saadant har kundet erfare, hvorføre ieg fich Begierlighed at viide, hvor dermed nu i denne Tid motte vaere beskaffet.

Egede hadde lest Peder Claussøn Friis' *Norrigis Bescriffelse* fra 1632, og en viktig motivasjon var at han trodde han ville finne etterkommere etter de norske bosetningene på Grønland i middelalderen. Hans hensikt var å reise til Grønland for å gjenopplive den gamle kristentroen blant disse og å etablere den lutherske tro på Grønland. Det var dermed ikke primært en "hedningemisjon" Egede ville grunnlegge. Han så for seg at han skulle finne etterkommerne etter de gamle nordmennene og

”rekristne” dem. Men etter hvert kom han imidlertid til å innse at den norrøne befolkningen var utdødd på Grønland.

Under tiden i Lofoten fikk han også vite mer om forholdene på Grønland. Gjennom sin svoger Niels Rasch, som flere ganger hadde vært med på hvalfangst- og handelsreiser dit, fikk han høre at det på vestkysten av øya fantes “wilde” mennesker som ikke kjente kristendommen, og som snakket et helt ukjent språk. Dermed fikk Egede syn for at det også ventet en annen type misjonsoppgave på Grønland enn den han i utgangspunktet hadde sett for seg.

Som prest i Lofoten utviklet Egede en egen misjonsteori. Han brøt med den ortodokse oppfatningen om at misjonen skulle være avsluttet med apostlene. Med grunnlag i Bibelen argumenterte derimot Egede for at kirken til alle tider hadde plikt til å drive misjon. Egede må vel karakteriseres som en representant for overgangen mellom ortodoksi og pietisme. Selv regnet han de reformortodokse teologene Johan Arndt, Heinrich Muller og Christian Scriver som åndelige lærefedre, men han skal også ha lest skrifter av de pietistiske teologene P. J. Spener og A. H. Francke.

I 1710 henvendte Egede seg til biskopene i Bergen og Trondheim om planene – og året etter til kongen i København. Han håpet kongen – som var sympatisk innstilt overfor pietismen – ville gi den økonomiske støtte som var nødvendig for å utruste en ekspedisjon. Men det tok lang tid før Egede fikk klarsignal – og han arbeidet også selv for å reise kapital for å kunne gjennomføre prosjektet. I 1718 kom han med et opprop om misjon på Grønland, rettet til alle kristne i Danmark og Norge: *Til alle Jesu Christi Elskere udi alle Stænder, Geistlige og Verdslige, Høye og Lave, fornemmelig denne Stands fornemme Borgere og Indbyggere*. Dette skrev han kort etter at han hadde sagt opp prestestillingen i Vågan og flyttet til Bergen, fordi han mente det ville være lettere å arbeide for Grønlandsmisjonen herfra.

Etter hvert lyktes han å sikre et økonomisk grunnlag for ekspedisjonen – endelig med støtte fra kongen og fra handelsinteresser i Bergen. Tidlig i mai 1721 kunne han sette kurs for Grønland. Kongen hadde da utnevnt han til “Missionair i vort Land Grønland”. For første gang i nyere historie reiste en norsk misjonær ut for å drive misjonsvirksomhet utenfor landets grenser.

Egedes 15 år lange opphold på Grønland innebar store anstrengelser og personlige oppofrelser. Betydningen av hans innsats var vesentlig. I oppdraget som misjonsprest i et oversjøisk område framstår Egede som den norske pionermisjonæren fremfor noen. I tillegg drev han handelsvirksomhet og vitenskapelige studier. Viktig er også at han bidro til å

sikre Grønland som dansk-norsk område i en periode da hollenderne var i ferd med å overta kolonien.

Thomas von Westen og Hans Egede var nordmenn som tok selvstendige initiativer fra sine posisjoner i den norske periferien. Samtidig spilte de på lag med den kongelige enevoldsmakten i København. Den kongelige støtte til deres pionerprosjekter var helt avgjørende. Men de to nordmennene var entreprenører og iverksettere.

Biskop Peder Hersleb – sentral under statspietismen

Så kort et tredje eksempel – men nå fra pietismens andre fase, den såkalte statspietismen. En sentral pietistisk lederskikkelse fra denne perioden er Peder Hersleb (1689-1757). Han var prestesønn fra Trøndelag, satset på en geistlig karriere og ble i 1730 biskop i Akershus stift – det mest folkerike i Norge. I 1737 ble han forfremmet til biskop i selveste Sjællands stift. Den pietistiske religionspolitikken som Christian VI førte, gav seg først og fremst utslag i en rekke lover og forordninger, de fleste kom i tidsrommet 1735-1741. Hensikten var å sette de sentrale pietistiske reformkravene ut i livet ved politiske midler. Dette var reformkrav slik de var formulert av Spener og slik de seinere var gjort gjeldene blant andre av syvstjerneprestene med von Westen i spissen. Hersleb øvde en viktig innflytelse som biskop i Norge under statspietismen.

Men også før det – da han var sogneprest og senere slottsprest i Danmark – spilte Hersleb en viktig rolle. Allerede som sogneprest la han vekt på det som senere skulle komme til å oppta ham: kirketukt og kirkelig orden, fremme av fattigpleie og inderlig fromhetsliv, skole og kristendomsopplæring. Som biskop i Norge tok han særlig opp pietismens bestrebelser med å få effektivisert en kristelig opplæring av befolkningen i pietistisk ånd. På dette feltet ble Hersleb en drivende kraft og en foregangsmann. I 1732 – fire år før obligatorisk konfirmasjon ble innført i Danmark-Norge – innførte han en egen konfirmasjonsforordning for Akershus stift i Norge. Denne ordningen ligner mye den som ble innført for hele riket med konfirmasjonsloven av 1736. Det tyder på at biskop Herslebs ordning har vært et forbilde i utarbeidelsen av den sentrale konfirmasjonsordningen. Denne støttet han overfor alle kritikere, blant annet gjennom skriftet *Epistola Pastoralis* (1737), som han sendte til alle prestene i stiftet. Her forsvarte han kongens rett til å innføre nye ordninger i kirken selv om biskopene ikke var enige. I 1735 utarbeidet han et omfattende forslag til revisjon av kirkelovgivning og liturgi.

Avslutning

I forhold til hovedlandet Danmark var Norge periferi. I stor grad var Norge mottaker av impulser og strømninger som kom fra eller via Danmark. Det var, som vi har sett, tilfelle med den pietistiske retningen, som nådde fra Tyskland til Norge via Danmark. Samtidig kunne det oppstå viktige initiativer selv i periferien. Jeg har forsøkt med noen eksempler fra pietismen på 1700-tallet å peke på noen slike initiativer i norsk kontekst og i lokal utforming med hensyn til misjonsvirksomhet og kirkelige reformer.

Jeg har tatt for meg to misjonspionerer under pietismen – Thomas von Westen og hans rolle i den tidlige pietistiske bevegelsen i Norge og innsatsen for samemisjonen, samt Hans Egede og hans pionerinnsats for misjon på Grønland. Det var den lokale konteksten – med interesse for og kunnskaper om henholdsvis samene og Grønland som la grunnlaget for innsatsen. Begges virksomhet fikk ikke bare betydning for Norge, men for hele riket. Peder Hersleb er et tredje eksempel fra Norge. På eget initiativ innførte han en konfirmasjonsordning i sitt stift, en ordning som også fikk innflytelse på den allmenne konfirmasjonsforordningen da den kom i 1736.

Litteratur

- Brun, Håkon (red.): *Fra opprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken på Grønland*. Kabelvåg 2008.
- Bøckman, Peter Wilhelm: "Thomas von Westen – 300 år." *Norsk Tidsskrift for misjon* 1983.
- Christoffersen, Svein Aage og Trygve Wyller (red.): *Arv og utfordring. Menneske og samfunn i den kristne moraltradisjon*. Oslo 1995.
- Haraldsø, Brynjar: "Misjonspioner fra nord. Hans Egede og hans misjonssyn", i Svein Malmbekk og Frode Wigum (red.): *Vårherres verden. En bok om kirke og Gudstro i Nord-Norge gjennom 1000 år*. Oslo 1999.
- Kristiansen, Roald E.: "Misjon, pietisme og stat blant arktiske urfolk", i: Brun, Håkon (red.): *Fra opprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken på Grønland*. Kabelvåg 2008.
- Lindhardt, P. G.: Peder Hersleb. København 1939.
- Malmbekk, Svein og Frode Wigum (red.): *Vårherres verden. En bok om kirke og Gudstro i Nord-Norge gjennom 1000 år*. Oslo 1999.
- Montgomery, Ingun: "Pietismens etikk tilpasset eneveldets statslære", i: Svein Aage Christoffersen og Trygve Wyller (red.): *Arv og utfordring. Menneske og samfunn i den kristne moraltradisjon*. Oslo 1995.

- Myklebust, Olav Guttorm (red.): *Hans Egede. Studier til 200-årsdagen for hans død 5. november 1958*. Oslo 1958.
- Oftestad, Bernt T., Tarald Rasmussen og Jan Schumacher: *Norsk kirkehistorie*. Oslo 1993.
- Robert, Dana L.: *Christian Mission. How Christianity became a World Religion*. Malden 2009.
- Rydving, Håkan: *The end of drum-time. Religious change among the Lule Saami, 1670s-1740s*. Uppsala 1993.
- Sørensen, Øystein (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo 1998.
- Tveit, Knut: *Allmugeskolen på Austlandsbygdene 1730-1830*. Oslo 1990.